

Andrzej Stoiński
University of Warmia and Mazury in Olsztyn (UWM)
Faculty of Humanities
e-mail: andrzej.stoinski@gmail.com

Identyfikacje pojęcia sprawiedliwości społecznej

Identifications of the Notion of Social Justice

In the 1840's due to Luigi Taparelli and Antonio Rosmini emerged the term of "social justice". From this time, its meaning has developed in many ways. The paper brings up some applications of the notion. In the literature of the subject one can find numerous identities of "social justice". The article focuses on the identity of this term with justice framed as: legal, distributive, commutative, penal, and restorative. Some of these concepts assumes and requires existence of some kind of social persons. By briefly analysing those notions the author tries to show the specificity of particular types of meanings assigned to the social justice.

Keywords: ethics, Antonio Rosmini, social justice, distributive justice

JEL Classification: A13

1. Wstęp

Od początków filozoficznej refleksji dotyczącej praktycznych wymiarów ludzkiej egzystencji¹ sprawiedliwości nadawano szczególne miejsce. Wskazują na to niektóre uwagi przypisywane Sokratesowi oraz liczne wzmianki ulokowane w pismach Platona, Arystotelesa, czy Cyserona. Jej definicja uchodząca za najpowszechniej akceptowaną pochodzi od rzymskiego prawnika Ulpiana. Głosi ona: *sprawiedliwość jest to stała i niezmienna wola przyznawania każdemu należnego*

¹ W ramach filozofii praktycznej należy w tym względzie wziąć pod uwagę Arystotelesowski podział na etykę, politykę i ekonomikę.

*mu prawa*². Określenie to odwołuje się jednocześnie do trzech aspektów, z którymi związane są jej zasady. „Wola” wskazuje na wymiar etyczny (cnota), „prawo” odnosi do dziedziny ludzkich uniwersalnych uprawnień³ oraz normatywnego aspektu zagadnienia. Pośród różnych odmian sprawiedliwości od połowy XIX w. pojawia się i nabiera coraz szerszego zasięgu pojęcie „sprawiedliwości społecznej”. W niniejszym artykule, z konieczności bardzo skrótowo, zostaną zaprezentowane identyfikacje⁴ nadawanego jej sensu z różnymi rodzajami sprawiedliwości. Z uwagi na brak miejsca na szerszą ich analizę w niniejszym artykule także i związane z nimi problemy zostaną w większości jedynie zaanonsowane.

2. Geneza pojęcia sprawiedliwości społecznej

Jako moment narodzin pojęcia „sprawiedliwości społecznej” można wskazać rok 1840. Jego powstanie przypisywane jest Luigiemu Taparelli d’Azeglio⁵ oraz Antoniemu Rosmini-Serbati⁶. Podobne rozumienie sprawiedliwości pojawia się w piśarstwie Johna Stuarta Milla⁷, a także u protestanckiego teologa, Szwajcara Karla Bartha⁸. Leo William Shields uważał, że „sprawiedliwość społeczną” należy koja-

² *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*. Corpus Iuris Civilis, Digestum Vetus (D. 1. 1/1-2). Całość uzupełnia też skonkretyzowanie: *nakazy prawa są następujące: żyć uczciwie, nie szkodzić drugiemu, oddać co się należy. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*. Ibidem.

³ Wskazuje na to fakt, że Ulpian użył w tej definicji terminu *ius*, a nie *lex*. *Ius* zostało w tym przypadku użyte jako uprawnienie naturalne, a nie jako prawo państwowe, pozytywne. W tym ostatnim wypadku łacina oferuje wyraz *lex*. Na temat rozróżnienia znaczeń „prawa” na *ius* i *lex* patrz: M. Wiśniowski, *Łacińska terminologia prawnicza – regulae iuris: wybór maksym i formuł łacińskich*, Civitas, Białystok 2008, s. 89, 194 i n. Podobnie: J. Zajadło, *Ius a Lex* [w:] *Łacińska terminologia prawnicza*, red. J. Zajadło, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 15–18. Warto w tym kontekście zwrócić też uwagę na oczywistą etymologiczną zbieżność łacińskich terminów *ius* (prawo, uprawnienie) oraz *iustitia* (sprawiedliwość).

⁴ Przez identyfikację rozumiemy w tym tekście tendencję do utożsamienia pojęcia „sprawiedliwości społecznej” z różnymi odmianami sprawiedliwości.

⁵ Zob. L. Taparelli d’Azeglio, *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*, Stamperia d’Antonio Muratori, Palermo 1840. Pierwocin fenomenowi sprawiedliwości społecznej dopatrywano się jednak na długo przed powstaniem samego terminu. Wskazywano go na przykład już u Platona. Zob. G. Vlastos, *The Theory of Social Justice in the Polis in Plato’s Republic* [w:] *Interpretations of Plato: a Swarthmore Symposium*, red. H. North, BRILL, 1977, s. 1–40. Przy okazji warto nadmienić, że Taparelli formułuje także koncepcję solidarności, w której różne warstwy społeczne posiadają takie same prawa oparte na równości w człowieczeństwie, ale różne obowiązki. T.P. Burke, *The Concept of Justice: Is Social Justice Just?*, A&C Black, London 2011, s. 38.

⁶ A. Rosmini-Serbati, *La Costituzione secondo la giustizia sociale con un’appendice sull’unità d’Italia*, Tipografia di Giuseppe Redaelli, Milano 1848.

⁷ W opinii niektórych komentatorów utilitaryzm wspiera rozwój idei sprawiedliwości społecznej poprzez reformy społeczne, których orędownikami byli utilitaryści i poprzez wzrost znaczenia współczesnej ekonomii dobrobytu, która częściowo wywodzi się z utilitarystycznej tradycji. Zob. D. Boucher, P. Kelly, *Introduction* [w:] *Perspectives on Social Justice: From Hume to Walzer*, red. D. Boucher, P. Kelly, Routledge, Londyn 2005, s. 5–6.

⁸ W przemówieniu z 1911 roku *Jesus Christus und der soziale Bewegung* (Jezus Chrystus i ruch socjalny) Barth poruszył problem sprawiedliwości społecznej, przy okazji utożsamiając chrześcijaństwo z socjalizmem. K. Oakes, *Karl Barth on Theology and Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 42.

rzyć z przemianami społecznymi inicjowanymi Wielką Rewolucją Francuską. Pojęcie to miało uzasadniać istnienie obowiązków kapitalistów wobec ubogiego proletariatu⁹.

Wraz z upowszechnianiem się rozpatrywanego terminu zaczęły się również mnożyć jego związki z poszczególnymi egzemplifikacjami sprawiedliwości. W niniejszej pracy zostaną uwzględnione przypadki utożsamienia sprawiedliwości społecznej ze: sprawiedliwością ogólną (prawną, współdzielczą); sprawiedliwością rozdzielczą; sprawiedliwością wyrównawczą w bardziej szczegółowych postaciach (karzącą, naprawczą, wymienną). Wskazane zostaną też jej identyfikacje z autonomicznymi wobec sprawiedliwości ideami: społecznej równości oraz społecznej solidarności.

3. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość ogólna

Ten sposób postrzegania sprawiedliwości społecznej zasadza się na jej zjednaniu ze sprawiedliwością ogólną, inaczej też zwaną prawną lub współdzielczą (np. Woroniecki)¹⁰. Shields podaje, że inicjatorem tego znaczenia był Antoine Portier¹¹. Pomijając przypadki automatycznego identyfikowania każdej sprawiedliwości ze sprawiedliwością społeczną¹², w całej sprawie da się wskazać dwa występujące zasadnicze rozumienia. Jedno sprowadza sprawiedliwość społeczną do ogólnej zasady obejmującej wszystkie rodzaje sprawiedliwości. Znaczenie to wyrażone zostaje na przykład przez Davida Hollenbacha¹³. Wskazuje on na nią jako na ogólną nazwę opisującą swoisty trójkąt relacji społecznych związanych ze sprawiedliwością. Zawierają się w niej mianowicie: zasady sprawiedliwej wymiany, rozdziału (dystrybucji) ze wspólnego zasobu i świadczenia¹⁴ (kontrybucji) na jej rzecz.

⁹ L.W. Shields, *The History and Meaning of the Term Social Justice*, Notre Dame 1941, s. 5. Podobnie pisze na ten temat Brian Barry (*Why Social Justice Matters*, Polity, Cambridge 2005, s. 5).

¹⁰ Sprawiedliwość społeczna jako legalna (ogólna) wywodzi się zdaniem Williama Adamsa od Arystotelesa. Zob. W.G.S. Adams, *Wstęp do pracy C. W. Pipkina, The Idea of Social Justice: A Study of Legislation and Administration and the Labor Movement in England and France Between 1900 and 1926*, New York 1927, s. IX.

¹¹ W *De Jure et Justitia* z 1900 roku sprowadzał on sprawiedliwość społeczną do zasady obejmującej wszystkie odmiany sprawiedliwości (rozdzielczą, prawną i windykacyjną) angażujące wspólnotę. Zob. L.W. Shields, op. cit., s. 29.

¹² Dobrym przykładem tego rodzaju generalizacji, wprowadzającej jednak spore zamieszanie, jest tekst autorstwa J. Zajdy, S. Majhanovich i V. Rusta. Autorzy ci wiążą pojęcie „sprawiedliwości społecznej” z wieloma myślicielami, przez których ten termin nie jest używany. Zob. J. Zajda, S. Majhanovich, V. Rust, *Education and Social Justice: Issues of Liberty and Equality in the Global Culture* [w:] *Education and Social Justice*, red. J. Zajda, S. Majhanovich, V. Rust, Springer Science & Business Media, Dordrecht 2006, s. 1–4. Wrażenie redundancji jest tym bardziej uderzające, że wspomniani autorzy wskazują na fakt, że każda sprawiedliwość jest z natury swojej, w jakiś sposób, społeczna.

¹³ D. Hollenbach, *The Common Good and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 196.

¹⁴ Sprawiedliwością świadczeniową nazywa ją Adam Rodziński. Badacz ten w zbliżony do Hollenbacha sposób wyróżnił trzy odmiany sprawiedliwości „równościowej”: rozdzielczą, świadczeniową i roszczeniowo-debitycyjną. Zob. A. Rodziński, *Osoba, moralność, kultura*, KUL, Lublin 1989,

Odmienne na rzecz patrzą jednak inni myśliciele. Wśród tych, którzy nawiązują do refleksji odnoszącej się do sprawiedliwości ogólnej (*iustitia legalis*), prezentowanej przez Arystotelesa i Tomasza, znajdują się między innymi Jacek Woroniecki, Leo Shields, czy Michael Novak¹⁵. Podkreślają oni przede wszystkim jej aretyczny wymiar. Co więcej, przynajmniej jeśli idzie o Woronieckiego i Shieldsa, charakteryzują ją oni jako cnotę odpowiadającą jednostronnej, niesymetrycznej relacji nakierowanej na urzeczywistnienie dobra wspólnego.

4. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość rozdzielcza¹⁶

Ta odmiana sprawiedliwości dotyczy zdaniem Arystotelesa dystrybucji *zaszczytów lub pieniędzy, lub innych rzeczy, które mogą być przedmiotem rozdziału pomiędzy uczestników wspólnoty państwowej*¹⁷. W jego opinii powinno się ją uzupełnić o uwzględnienie proporcji statusu i wkładu¹⁸. Ich zignorowanie skutkowałoby w tym przypadku zasadnością orzeczenia niesprawiedliwości¹⁹. Liczni autorzy uwzględniają w jej ramach nie tylko rozdział dóbr, ale i obciążenia²⁰. To zaś sprawia, że można ją traktować jako obejmującą szersze spektrum relacji społecznych, a tym samym kwalifikować te stosunki jako podlegające zasadom sprawiedliwości społecznej. Andrzej Maryniarczyk wyraża to nastawienie następująco: *Sprawiedliwość rozdzielcza, zwana czasami sprawiedliwością społeczną, dotyczy uprawnień jednostek względem grupy, której jednostki są częścią. Aby ludzie mogli coś wnieść do danej wspólnoty, muszą także coś od niej*

s. 165–166. Podobne podejście, do charakterystycznego dla obu tych filozofów znajduje się też w: S. Zamagni, V. Zamagni, *Cooperative Enterprise: Facing the Challenge of Globalization*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2010.

¹⁵ U Jacka Woronieckiego nosi ona nazwę „sprawiedliwości współdzielczej”. Zob. J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza* II/2, KUL, Lublin 1986, s. 75. Michael Novak podkreśla w tym względzie, że [...] *sprawiedliwość społeczna (we właściwym jej rozumieniu) jest atrybutem obywateli, a nie państwa. Sprawiedliwość społeczna jest cnotą, w której mogą się doskonalić jedynie jednostki*. M. Novak, *Hayek: Practitioner of Social Justice* [w:] idem, *Three in One: Essays on Democratic Capitalism, 1976-2000*, red. E.W. Younkings, Rowman & Littlefield, Lanham 2001, s. 132. Podobnie L.W. Shields, op. cit., passim.

¹⁶ David Boucher i Paul Kelly ujmują sprawiedliwość społeczną jako występującą pod pseudonimem „sprawiedliwości rozdzielczej” lub synonim tej ostatniej. D. Boucher, P. Kelly, op. cit., s. 1, 3–4.

¹⁷ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, PWN, Warszawa 1996, s. 175.

¹⁸ W uzasadnieniu tego stanowiska czytamy: *Bo jeśli nie ma równości między tymi osobami, to nie powinny też mieć równych udziałów i to jest źródłem sporów i skarg, kiedy równi mają i otrzymują nierówne udziały, albo, na odwrót, nierówni mają i otrzymują równe*. Ibidem, s. 173.

¹⁹ Ibidem, s. 174.

²⁰ Stanowisko to wyrażają między innymi: G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*, przeł. Cz. Znamierowski, Kraków 1938, s. 42; H.L.A. Hart, *Pojęcie prawa*, przeł. J. Woleński, PWN, Warszawa 1998, s. 216; R. Dworkin, *Biorąc prawa poważnie*, przeł. T. Kowalski, PWN Warszawa 1998, s. 250; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 67; B. Barry, *Theories of Justice* (vol. 1), University of California Press, Berkeley 1989, s. 355.

otrzymać²¹. W przeciwieństwie do utożsamienia wzmiankowanego wcześniej, w obecnie opisywanym podejściu widać jakiś rodzaj symetrii, wzajemności²². Zachodzić ma ona pomiędzy rozdziałem, a świadczeniem.

5. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość wyrównawcza

W wypadku identyfikacji sprawiedliwości społecznej z wyrównawczą istotne wydaje się uwzględnienie kolektywności podmiotów uczestniczących w relacjach normowanych przez szczegółowe odmiany wyrównania, do których zalicza się sprawiedliwość karzącą, naprawczą i wymienną. Inicjatorem uwzględniania całych grup społecznych jako podmiotów sprawiedliwości był Heinrich Pesch²³. Teoretyk ten bazował na pewnych ontycznych rozstrzygnięciach odnoszących się do specyfiki bytu społecznego. Stanisław Kowalczyk opisuje sprawiedliwość wyrównawczą jako: *wzajemne relacje grup społecznych lub całych społeczności, respektujących obopólnie swoje prawa i współtworzących dobro wspólne*, podkreśla on, że *podmiotami takiej sprawiedliwości nie są indywidualni ludzie, lecz całe grupy społeczne [...]*²⁴.

5.1 Sprawiedliwość społeczna jako karząca

W ścisłym znaczeniu wyrównanie w tym przypadku dotyczy odwzajemnienia zła wyrządzonego ofierze adekwatnym do tego złem doznany przez sprawcę. Paradigmatycznym przypadkiem tego rodzaju sprawiedliwości jest zasada odwetu znana pod nazwą *lex talionis*²⁵. W refleksji teoretycznej koncepcja grupowo potraktowanej kary właściwie nie jest uwzględniana. W przeciwieństwie do tego, rzeczywistość historyczna zdaje się notować liczne przykłady tak rozumianej sprawiedliwości społecznej. Da się to dostrzec szczególnie w praktyce państw totalitarnych. Represje stosowane wobec licznych grup, czasem całych narodów,

²¹ A. Maryniarczyk, *O właściwą miarę sprawiedliwego działania* [w:] *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. P. Jaroszyński i in, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2009, s. 355.

²² Na odwzajemnienie jako fundament sprawiedliwości zwraca uwagę na przykład Zofia Zdybicka, (*Sprawiedliwość a miłosierdzie w chrześcijaństwie* [w:] *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. P. Jaroszyński, Lublin 2009, s. 123). Podobne zdanie ma na ten temat Edward J. O’Boyle (*Personalist Economics, Justice, and the Law* [w:] *Law and Economics: Alternative Economic Approaches to Legal and Regulatory Issues*, red. M. Oppenheimer, N. Mercurio, Routledge, New York 2015, s. 239).

²³ Zob. H. Pesch, *Ethics and the National Economy*, przeł. z niemieckiego na angielski R. Ederer, Divine Word Publications, Manila 1988. Podobne podejście prezentuje J. Messner (*Zum Begriff der sozialen Gerechtigkeit* [w:] idem, *Die soziale Frage und der Katholizismus*, Paderborn 1931, s. 1664–1665).

²⁴ S. Kowalczyk, *Państwo a problem sprawiedliwości społecznej*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym”, vol. 12, nr 1, 2009, s. 171, http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2009/2009_01_kowalczyk_171_178.pdf.

²⁵ Odnosne paragrafy Kodeksu Hammurabiego wyrażające zasadę „oko za oko” to: §196, §197, §200, §210, §229, §230, §236, §237, §240, §245, §263. *Kodeks Hammurabiego*, przeł. M. Stępień, Edycja cyfrowa: <http://www.pistis.pl/biblioteka/Hammurabiego%20kodeks.pdf> (data dostępu: 14.07.2014).

czasem warstw społecznych, opierały się w swoim uzasadnieniu na przekonaniu, że są one odpowiedzialne i należy je ukarać za na ogół domniemane przewiny (klasowy wyzysk, zdrada narodowych interesów, itp.) członków należących do tych wspólnot obecnie lub w przeszłości.

5.2 Sprawiedliwość społeczna jako naprawcza

Nawet w swojej odmianie, niedotyczącej grup, ale angażującej relacje pomiędzy poszczególnymi jednostkami, sprawiedliwość karząca²⁶ ma swoje wady (spirala odwetu, skrajnie ujemna suma dóbr będąca efektem jej aktów, generowanie kosztów społecznych²⁷). Niektórych z nich unika na przykład sprawiedliwość naprawcza²⁸. W opinii części teoretyków, sprawiedliwość winna rekompensować akty dyskryminacji, wyzysku, braku praw wyborczych²⁹. W związku z tym zgłasza się postulaty, by pewnym grupom społecznym rekompensować dawniejsze wobec nich krzywdy. Problematyczność tego rodzaju podejścia nie polega tylko na wątpliwościach natury etycznej (odpowiedzialność zbiorowa, kwestia winy i zadośćuczynienia, przypadki krzywd niemożliwych do zrehabilitowania itp.), ale też na trudnościach proceduralnych (ustalenie kto, komu i za co winien jest rekompensatę, kryteria rozdziału dóbr rekompensowanych i świadczeń na ich rzecz itp.).

5.3 Sprawiedliwość społeczna jako wymienna

Pierwocin tego spojrzenia można upatrywać już u zarania „sprawiedliwości społecznej”. Jak zostało to wcześniej wskazane, pojawienie się tego pojęcia jest bowiem przez niektórych interpretatorów łączone z przemianami społecznymi zapoczątkowanymi Wielką Rewolucją Francuską³⁰ oraz uprzemysłowieniem³¹. Polegały one na zastąpieniu dawnego mechanizmu opartego na schemacie wymiany funkcji przez całe stany społeczne (chłopstwo, mieszczaństwo, szlachtę, duchowieństwo, stan królewski) przez kapitalistyczny model produkcji i wymiany dóbr pomiędzy poszczególnymi jednostkami. Przypisywane temu ostatniemu ignoro-

²⁶ Odróżniamy w tym względzie sprawiedliwość karzącą od karnej. Ta druga, związana z legislacją, uwzględnia bowiem w rzeczywistości liczne elementy naprawy wyrządzonego zła.

²⁷ W tej ostatniej sprawie zob. G.S. Becker, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, przeł. H. i K. Hagemerowie, PWN, Warszawa 1990, s. 137.

²⁸ Opiera się ona na następujących filarach: 1. na prawie ofiary do rekompensaty, 2. na zobowiązaniu sprawcy do odpowiedzialności i naprawienia wyrządzonej krzywdy, 3. na uczestnictwie stron i społeczności lokalnej w procesie prowadzącym do restytucji przez sprawcę szkody wyrządzonej ofierze. M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Liber, Warszawa 2005, s. 77. O sprawiedliwości naprawczej (alternatywa dla karzącej) ufundowanej na negocjacji między pokrzywdzonym, a sprawcą szkody, zob. *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Liber, Warszawa 2005; J. Consideine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*, Pol. Stow. Edukacji Prawnej, Warszawa 2004.

²⁹ L. Capeheart, D. Milovanovic, *Social Justice: Theories, Issues, and Movements*, Rutgers University Press, London 2007, s. 3.

³⁰ L.W. Shields, op. cit., s. 5.

³¹ B. Barry, *Why Social Justice...*, s. 5.

wanie wspólnego dobra stawało się, między innymi, pobudką dla wysuwania postulatów tworzenia ustroju stanowo-zawodowego, w zamyśle bardziej zorientowanego na osiągnięcie wspólnych celów³².

6. Podsumowanie

Przedstawiony w tym tekście, z konieczności bardzo skrótowy, opis występujących w literaturze przedmiotu identyfikacji pojęcia sprawiedliwości społecznej nie jest w stanie uwzględnić wielu istotnych aspektów zagadnienia. Wymagana formuła powoduje, że zabrakło na przykład miejsca na głębszą analizę i krytykę poszczególnych podejść. Nie zostały też uwzględnione propozycje nadające nazwę „sprawiedliwości społecznej” autonomicznym od sprawiedliwości ideom społecznej równości i społecznej solidarności³³. We wnioskach należy zwrócić uwagę na wielość pojawiających się identyfikacji pojęcia „sprawiedliwości społecznej” oraz na dowolność w stosowaniu tej nazwy przez licznych teoretyków. Fakt ten utrudnia sformułowanie jakiejś niepodważalnej konkluzji. Jak się wydaje, da się jednak zaproponować kilka propozycji w tym względzie. Najbardziej radykalna wskazywałaby na redundancję, w ramach której dodatek „społeczny” byłby zupełnie niepotrzebnie łączony ze „sprawiedliwością”. Inne sugestie odwoływałyby się na przykład do prób uwzględnienia w relacjach społecznych jakiegoś rodzaju kolektywnych podmiotów i poddania tych ostatnich zasadom analogicznym do tych obowiązujących wobec jednostek. Kolejna odwoływałaby się do zaangażowania analizowanego terminu w projektowanie nowego ładu społecznego, opartego w swoim funkcjonowaniu na przymusowej redystrybucji dóbr³⁴.

Bibliografia

- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, PWN, Warszawa 1996.
- Barry B., *Theories of Justice* (vol. 1), University of California Press, Berkeley 1989.
- Barry B., *Why Social Justice Matters*, Polity, Cambridge 2005.
- Becker G. S., *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, przeł. H. i K. Hagemerowie, PWN, Warszawa 1990.
- Burke T.P., *The Concept of Justice: Is Social Justice Just?*, A&C Black, London 2011.

³² Zob. w tym względzie chociażby encyklika Piusa XI, *Quadragesimo Anno*, <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>, passim (data dostępu: 23. 11. 2015).

³³ Zdaniem niektórych teoretyków większość koncepcji sprawiedliwości społecznej odwołuje się do wizji egalitarnego społeczeństwa ufundowanego na zasadach równości i solidarności. Zob. J. Zajda, S. Majhanovich, V. Rust, *Education and Social Justice: Issues of Liberty and Equality in the Global Culture* [w:] *Education and Social ...*, ed. cit., s. 1.

³⁴ Zob. H.P. Young, *Sprawiedliwy podział*, przeł. J. Haman i M. Jasiński, Scholar, Warszawa 2003, s. 231.

- Capeheart L., D. Milovanovic, *Social Justice: Theories, Issues, and Movements*, Rutgers University Press, London 2007.
- Consedine J., *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*, Pol. Stow. Edukacji Prawnej, Warszawa 2004.
- Dworkin R., *Biorąc prawa poważnie*, przeł. T. Kowalski, PWN, Warszawa 1998.
- Education and Social Justice*, red. J. Zajda, S. Majhanovich, V. Rust, Springer Science & Business Media, Dordrecht 2006.
- Hart H.L.A., *Pojęcie prawa*, przeł. J. Woleński, PWN, Warszawa 1998.
- Hollenbach D., *The Common Good and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Kodeks Hammurabiego*, przeł. M. Stępień, Edycja cyfrowa: <http://www.pistis.pl/biblioteka/Hammurabiego%20kodeks.pdf>.
- Kowalczyk S., *Państwo a problem sprawiedliwości społecznej*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym”, vol. 12, nr 1, 2009, s. 171–178, http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2009/2009_01_kowalczyk_171_178.pdf.
- Maryniarczyk A., *O właściwą miarę sprawiedliwego działania* [w:] *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. P. Jaroszyński i in, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2009.
- Messner J., *Zum Begriff der sozialen Gerechtigkeit* [w:] idem, *Die soziale Frage und der Katholizismus*, Paderborn 1931.
- Novak M., *Hayek: Practitioner of Social Justice* [w:] idem, *Three in One: Essays on Democratic Capitalism, 1976-2000*, red. E.W. Younkins, Rowman & Littlefield, Lanham 2001.
- Oakes K., *Karl Barth on Theology and Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- O’Boyle E.J., *Personalist Economics, Justice, and the Law* [w:] *Law and Economics: Alternative Economic Approaches to Legal and Regulatory Issues*, red. M. Oppenheimer, N. Mercurio, Routledge, New York 2015.
- Perspectives on Social Justice: From Hume to Walzer*, red. D. Boucher, P. Kelly, Routledge, London 2005.
- Pesch H., *Ethics and the National Economy*, przeł. z niemieckiego na angielski R. Ederer, Divine Word Publications, Manila 1988.
- Pipkin C.W., *The Idea of Social Justice: A Study of Legislation and Administration and the Labor Movement in England and France Between 1900 And 1926*, New York 1927.
- Pius XI, *Quadragesimo Anno*, <http://www.mop.pl/doc/html/encyklike/Quadragesimo%20anno.htm>.
- Płatek M., *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Liber, Warszawa 2005.
- Radbruch G., *Zarys filozofii prawa*, przeł. Cz. Znamierowski, Kraków 1938.
- Rodziński A., *Osoba, moralność, kultura*, KUL, Lublin 1989.
- Rosmini-Serbati A., *La Costituzione secondo la giustizia sociale con un'appendice sull'unità d'Italia*, Tipografia di Giuseppe Redaelli, Milano 1848.
- Shields L.W., *The History and Meaning of the Term Social Justice*, Notre Dame 1941.
- Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.

-
- Taparelli d'Azeglio L., *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*, Stamperia d'Antonio Muratori, Palermo 1840.
- Vlastos G., *The Theory of Social Justice in the Polis in Plato's Republic* [w:] *Interpretations of Plato: a Swarthmore Symposium*, red. H. North, BRILL 1977.
- Wiśniowski M., *Łacińska terminologia prawnicza – regulae iuris: wybór maksym i formuł łacińskich*, Civitas, Białystok 2008.
- Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza II/2*, KUL, Lublin 1986.
- Zajadło J., *Ius a Lex* [w:] *Łacińska terminologia prawnicza*, red. J. Zajadło, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Zajda J., S. Majhanovich, V. Rust, *Education and Social Justice: Issues of Liberty and Equality in the Global Culture* [w:] *Education and Social Justice*, red. J. Zajda, S. Majhanovich, V. Rust, Springer Science & Business Media, Dordrecht 2006.
- Zamagni S., V. Zamagni, *Cooperative Enterprise: Facing the Challenge of Globalization*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2010.
- Zdybicka Z., *Sprawiedliwość a miłosierdzie w chrześcijaństwie* [w:] *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. P. Jaroszyński, Lublin 2009.